

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

ROSSIYA IMPERIYASI TOMONIDAN FINLANDIYA VA TURKISTONNI RUSLASHTIRISHDA TA'LIM TIZIMIDAN FOYDALANISH AMALIYOTIDAN

Djurayev Dasmurod Uralovich

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, professor (DSc)

Annotatsiya

Mazkur maqolada Rossiya imperiyasi tomonidan mustamlakaga aylantirilgan Finlyandiya va Turkiston o'lkasini ruslashtirish siyosatida ta'lim tizimidan foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda mahalliy aholini ijtimoiy-madaniy jihatdan o'zgartirish va imperiya manfaatlariga moslashtirish jarayonida xalq ta'limi vositalaridan keng foydalanilganligi yoritiladi. Shuningdek, ta'lim siyosatining ruslashtirish strategiyasidagi o'rni hamda uning mahalliy jamiyatga ta'siri ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Rossiya imperiyasi, mustamlaka siyosati, Finlyandiya, Turkiston o'lkasi, ruslashtirish, xalq ta'limi tizimi, ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar.

ПРАКТИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИЕЙ ДЛЯ РУСИФИКАЦИИ ФИНЛЯНДИИ И ТУРКЕСТАНА

Джураев Дусмурод Уралович

Узбекский государственный университет мировых языков, профессор (DSc)

Аннотация

В статье анализируется использование системы образования Российской империей в политике русификации Финляндии и Туркестанского края, превращённых в колонии. Рассматриваются способы применения народного образования как инструмента социально-культурной трансформации местного населения в интересах империи. Также раскрывается роль образовательной политики в стратегии русификации и её влияние на местное общество.

Ключевые слова: Российская империя, колониальная политика, Финляндия, Туркестанский край, русификация, система народного образования, социально-культурные изменения.

THE PRACTICE OF USING THE EDUCATION SYSTEM BY THE RUSSIAN EMPIRE FOR THE RUSSIFICATION OF FINLAND AND TURKESTAN

Djurayev Dasmurod Uralovich

Uzbekistan State World Languages University, Professor (DSc)

Abstract

This article analyzes the use of the education system by the Russian Empire in the Russification policy of Finland and Turkestan, which were transformed into colonies. It examines how public education was used as a tool for socio-cultural transformation of local populations in line with imperial interests. The study also highlights the role of educational policy in the strategy of Russification and its impact on local societies.

Keywords: Russian Empire, colonial policy, Finland, Turkestan, Russification, public education system, socio-cultural transformation.

Har bir davlat ta'limni rivojlantirish va bu sohani milliy ustuvor vazifaga aylantirishdan manfaatdor bo'lishi tabiiy. O'zbekiston Respublikasida keng qamrovli kadrlar tayyorlash tizimini

yaratish va rivojlantirish strategiyasi jamiyat va davlatning malakali, raqobatbardosh mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojini qondirishga qaratilgan. Ushbu strategiya tizimli-strukturaviy yondashuvga asoslangan bo'lib, Milliy kadrlar tayyorlash modelini ishlab chiqish va uning samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydigan asosiy tamoyillar, ustuvor yo'nalishlar hamda zarur shart-sharoitlar orqali amalga oshiriladi.

Zamonaviy ta'lim tobora murakkablashib borayotgan tizimga aylanmoqda va u ortib borayotgan talablar bilan dinamik ravishda o'zgarib borayotgan dunyoda faoliyat yuritishga majbur. Shu bilan birga, o'qituvchilar ta'limi rivojlanishining tarixiy tajribasini unutmaslik kerak. Ta'lim har qanday jamiyatning ajralmas qismi, uning madaniyatining ko'rsatkichi va taraqqiyot poydevoridir. Bog'lovchi bo'g'in sifatida u ijtimoiy tajriba, ma'naviy, axloqiy va madaniy an'analarning birligi hamda uzluksizligini, shuningdek, jamiyatning davlat manfaatlariga muvofiq progressiv rivojlanishini ta'minlaydi. XIX asr boshlariga kelib, Rossiya imperatorlari o'z milliy siyosatini "rus" manfaatlariga yo'naltira boshladilar. Asrlar davomida ma'lum qoidalar asosida yashab kelgan hududlar qisqa vaqt ichida ularni yo'qotib qo'ydi. Shunday qilib, eng muhim o'zgarishlar Polsha, Finlyandiya, Boltiqbo'yi, Ukrainaning chap qirg'og'i, jumladan, Qrim yarim oroli, shuningdek, Sibir yerlari va ularda yashovchi xalqlarda sodir bo'ldi. Tabiiyki, bu siyosat xalq noroziligiga va ushbu choralarni amalga oshirgan imperatorlarga nisbatan salbiy baho berilishiga olib keldi. Finlyandiya misolida Rossiya imperiyasi milliy siyosatidagi o'zgarishlarni ko'rib chiqsak, Finlyandiya mazkur davrda avtonom hudud bo'lib, imperiyaning unitar tabiatiga qaramay, faqat o'z hududida amal qiladigan o'z qonunlariga ega edi. Rossiya imperiyasining milliy siyosati esa Rossiya imperiyasi qonunlarini ushbu hududlarga tatbiq etish orqali ularni imperiyaga to'liq integratsiyalashga qaratilgan edi. Polshaning ruslashtirilishi, umuman olganda, Finlyandiyaning ruslashtirilishiga qaraganda muvaffaqiyatliroq bo'ldi, bu qisman rus va polyak xalqlarining yaqin qarindoshligi, shuningdek, rus madaniyatining tanishligi va tushunarligi bilan bog'liq, desak mubolag'a bo'lmaydi. Bundan tashqari, hatto eng kuchli ruslashtirish davrida ham Finlyandiyada rus tili hech qachon shved tilini siqib chiqara olmadi. Holbuki, shved tili Finlyandiyada XII va XIII asrlarda keng tarqalgan edi.

Finlyandiyada ruslashtirishga qaratilgan asosiy qonun hujjatlari quyidagilar edi. Birinchidan, 1899-yilgi Manifest Finlyandiya Buyuk Gertsogining Finlyandiya vakillik organlarining roziligisiz qonunlar chiqarish huquqini belgilab berdi, bu esa tabiiy ravishda xalq noroziligiga sabab bo'ldi. Shunday qilib, mazkur Manifest Finlyandiyaning konstitutsiyaviy tizimini cheklab, uni Rossiya imperiyasining boshqa hududlari bilan tenglashtirdi.

Ikkinchidan, 1900-yilgi Manifest. Ushbu qonun rus tilini Finlyandiyaning uchinchi rasmiy tili deb e'lon qildi. Unga ko'ra, ta'lim muassasalari rus tilida dars berishlari shart edi. Sudlar va boshqa davlat muassasalarida ham rasmiy ishlar rus tilida olib borila boshlandi. Shuni ta'kidlash kerakki, Finlyandiyada rus tilining rasmiy maqomi u anneksiya qilinganidan deyarli bir asr o'tgach e'lon qilingan [1].

Uchinchidan, 1901-yilgi Muddatli harbiy xizmat to'g'risidagi qonun. Ushbu qonun alohida Finlyandiya qurolli kuchlarini bekor qildi va ularni Rossiya imperiyasi armiyasi tarkibiga qo'shdi. 1901-yildan boshlab Finlyandiyaning butun harbiy sohasi Rossiya imperiyasiga to'liq qaram bo'lib qoldi: harbiy mashqlar, shaxsiy tarkibni shakllantirish, harbiy unvonlarni berish va boshqalar. Ushbu qonunga ko'ra, Finlyandiya armiyasi, aniqrog'i, uning harbiy xizmatchilari rasman Finlyandiyadan tashqarida, ya'ni Rossiya imperiyasining istalgan qismida joylashtirilishi mumkin edi. Bundan tashqari, Finlyandiya Kadet korpusi yopildi va 1902-yilga kelib chaqiriluvchilarning yarmidan kamrog'i yollash punktlariga kelib, qabul qilingan o'zgarishlardan norozilik bildirdi. Qisqa vaqt o'tgach, rus imperatori Finlyandiyada harbiy xizmat uchun chaqiruv kvotasini kamaytirish, shuningdek, harbiy xizmatdan ozod qilinganlarga soliq solish to'g'risida farmon chiqardi [2].

1905-yil 17-oktabrdagi Manifest bilan imperator Nikolay II "ruslashtirish" qonunlarini va general-gubernatorning maxsus vakolatlarini to'xtatib qo'ydi. 1905-yilda Finlyandiya

parlamentining tuzilishi o'zgartirildi. Bunga 1905-yil fevral oyidagi Manifestning qabul qilinishi, ya'ni Rossiya imperiyasining Davlat Dumasi tashkil etilgandan so'ng turtki bo'ldi. Ilgari mavjud bo'lgan to'rt tabaqali Diet bekor qilinib, uning o'rniga umumiy va teng saylov huquqi asosida saylanadigan bir palatali parlament — Eduskunta tashkil etildi. Shu bilan birga, So'z erkinligi to'g'risidagi qonun, Yig'ilish erkinligi to'g'risidagi qonun, Uyushmalar erkinligi to'g'risidagi qonun va Matbuot erkinligi to'g'risidagi qonun kabi demokratik qonunlar qabul qilindi [3].

Biroq 1908-yilga kelib, "ruslashtirish" siyosati yana kuchga kirdi, bunga qisman P.A. Stolipin yordam berdi. 1910-yil 17-iyuldagi Finlyandiya o'ld milliy ahamiyatga ega qonunlar va nizomlarni chiqarish tartibi to'g'risidagi qonun Finlyandiya parlamentining vakolatlarini Davlat Dumasi hamda ma'lum darajada Rossiya imperiyasi hukumati foydasiga keskin chekladi. Xususan, harbiy chaqiruv, ta'lim dasturlarini nazorat qilish, bojxona tariflari va matbuot masalalari kabi vakolatlar qonun chiqaruvchi organning yurisdiksiyasidan olib tashlandi. Bularning barchasi 1910-yilda Finlyandiya parlamentining tarqatib yuborilishiga olib keldi. Ko'p o'tmay, 1912-yil 5-fevralda Finlyandiya hududida Rossiya fuqarolari va finlarga teng huquqlar beradigan qonun qabul qilindi.

1905–1908-yillar oralig'idagi milliy siyosatdagi o'zgarish endi Nikolay II ga nisbatan salbiy kayfiyatni to'xtata olmadi. Uning shaxsi va olib borgan siyosati, ham tashqi, ham ichki yo'nalishda, rus bo'lmagan fuqarolar yashaydigan hududlarda tan olinmadi. Milliy masala boshqa muammolar bilan ham murakkablashdi: dehqon masalasi, diniy o'ziga xoslik inqirozi, hokimiyat inqirozi va boshqa omillar bilan. 1905–1907-yillardagi voqealar fonida Rossiya imperiyasi chegaralaridagi milliy harakatlar aniq siyosiy xarakter kasb eta boshladi. 1905-yildagi inqilobiy voqealar ichki siyosatning o'zgarishiga olib keldi: repressiv assimilyatsiya siyosati davridan so'ng imperator hukumati moslashuvchan pragmatizm pozitsiyasiga "chekinishga" majbur bo'ldi. Biroq bu jarayon 1908-yilga kelib to'xtatildi. "Ruslashtirish" siyosati 1917-yilgacha davom etdi.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab mustamlaka Turkiston o'lkasini ruslashtirish siyosati keng ko'lamda olib borildi. Ammo XX asr boshlariga kelib mahalliy ziyolilar xalq ta'limini keskin isloh qilishga kirishdilar. Tatar ziyolilari orasida Markaziy Osiyoni o'z bilim va iste'dodlarini qo'llash joyi deb bilgan "ma'rifatparvarlar" harakati mavjud edi. Turkistonliklarga ta'lim berish uchun yangi usuldagi tatar madrasalarini bitirgan yoshlar tatar tilining barcha turkiyzabon bolalarni o'qitish uchun universal mos ekanligiga amin edilar [4; s. 251].

Samarqandda birinchi yangi usul maktabining ochilishi (1893) Qrim tatarlari orasida nashriyot va ma'rifiy faoliyat bilan shug'ullangan taniqli ma'rifatparvar Ismoilbek G'aspirinskiy nomi bilan bog'liq. O'zbekiston tarixiy arxivlaridagi hujjatlar G'aspirinskiyning Turkistondagi o'rta asr maktablarini isloh qilish uchun chor ma'muriyati oldida lobbichilik qilganini ko'rsatadi. Bu rad etilgach, G'aspirinskiy o'zbek ma'rifatparvarlarining taklifiga binoan Samarqandga borib, o'sha yerning o'zida tashabbus ko'rsatdi [5].

1909-yilda bosh inspektor N.P. Ostroumov boshchiligida chaqirilgan yig'ilishda yangi usuldagi maktablarni ochish loyihasi ishlab chiqildi, uning asosiy qoidalari 1912-yilda viloyat general-gubernatori A.V. Samsonov tomonidan tasdiqlandi. Ushbu qoidalarning ikkinchi xatboshisida: "Yangi ochilgan maktablardagi o'qituvchilar ochilayotgan maktablarda o'qiyotgan bolalar bilan bir qabiladan bo'lishini ta'minlash zarur", deb aytilgan. Ushbu band tatar o'qituvchilariga o'zbeklar, qozoqlar, tojiklar, qirg'izlar va Turkistonning boshqa xalqlari bolalarini o'z maktablariga qabul qilishni taqiqlagan, boshqa tomondan esa tatarlar o'zbek, tojik, turkman va boshqa maktablarda o'qituvchi bo'la olmagan [6].

Arxiv materiallari shuni ko'rsatadiki, tatar o'qituvchilari Turkiston mintaqasidagi bolalarga nafaqat dunyoviy fanlarni, balki islom savodxonligini ham o'rgatishni xohlashgan. Buni Farg'ona viloyati harbiy gubernatorining tatarlarning yangi usul maktabini ochishiga bo'lgan munosabatida ko'rish mumkin. U maktablarning bosh inspektoriga, uning fikricha, "tatarlar Turkiston mintaqasi va xususan, Farg'onadagi musulmon maktablarida dars berishga ruxsat berilmasligi kerak", deb ma'lum qilgan. Shu sababli u tatar Makayevning Farg'ona viloyatida

bolalarga islom savodxonligini o'rgatishga ruxsat berish haqidagi iltimosini rad etish zarur deb hisoblagan [7].

1910-yil oxirida Qo'qondagi bir politsiya xodimi tatar o'qituvchilarini chaqirib, ularga davlat maktablari inspektorining tatar o'qituvchilariga tatar bo'lmaganlar uchun masjid maktablarida dars berishga ruxsat berilmaganligi haqidagi buyrug'ini o'qib berdi. Buyruqni o'qib bo'lgach, politsiya xodimi ulardan imzo qo'yishni so'radi. O'qituvchilar esa rad etib, ushbu buyruq chiqarilgan qonunni tushuntirishni so'rashdi. Politsiya xodimi: "Ushbu buyruqni o'qiganingizni va uning mazmuni bilan tanishganingizni tasdiqlang", deb javob berdi. Tatar o'qituvchilari imzo chekishdi. Natijada, 1911-yil 1-yanvardan boshlab tatar o'qituvchilari maktablarini yopishlari shartligi e'lon qilindi [8; s. 71].

Mintaqadagi chorizm rahbarlarining fikriga ko'ra, yangi hayot shakllarini rivojlantirish orqali islomni avvalgi kuchiga qaytarish, uning taraqqiyotini ta'minlash hamda siyosiy va diniy jihatdan so'nib borayotgan birdamlik va birlik g'oyalari qayta jonlantirishni orzu qilgan progressiv islomchilar bu rejalarni amalga oshirish uchun, avvalo, musulmon xalqlarini johillik holatidan chiqarish zarurligini yaxshi bilishgan. "Shuning uchun musulmon hayotini isloh qiluvchilar maktablarni nazoratga olishga va ta'lim-tarbiya faoliyatini to'g'ri tashkil etish orqali o'z ideallari uchun kuchli va ma'rifatli kurashchilarni tarbiyalashga intiladilar..." [9; s. 134]. Mintaqada xalq ta'limini tashkil etishga mas'ul bo'lgan ayrim chor amaldorlari vaziyatni o'rganib chiqib, "Maktab kelajakda yagona davlatni yaratishning poydevoridir", degan xulosaga kelishgan. Ular hatto, agar chor hukumati o'z vaqtida zarur choralarni ko'rmasa, tatar va o'zbek jadidlari yangi usul maktablari yordamida Rossiyada muqarrar ravishda o'zlarining musulmon imperiyasini yaratadilar, deb ishonishgan [4; s. 274].

Xalq ta'limining rolini chuqur anglagan jadidlar uni isloh qilish uchun barcha sa'y-harakatlarni safarbar etdilar. Bunda ularga tatar pedagogika maktabi vakillari katta yordam berdilar. Ular yangi usuldagi maktablarni tashkil etish va rivojlantirishga katta hissa qo'shdilar, bu esa nafaqat bolalar, balki butun Turkiston o'lkasi aholisi uchun ham ta'lim darajasining oshishiga xizmat qildi. Nafaqat XIX asr oxiri va XX asrning dastlabki o'n yilliklarida, balki qadimgi davrlardan boshlab ham, bugungi kunda ham ta'limning rivojlanishi barqaror jamiyat va kuchli davlatning garovi bo'lib kelgan. Ta'lim har qanday jamiyatning ajralmas qismi, uning madaniyatining ko'rsatkichi va taraqqiyot poydevoridir. Bog'lovchi bo'g'in sifatida u ijtimoiy tajriba, ma'naviy, axloqiy va madaniy an'analarning birligi va uzluksizligini, shuningdek, jamiyatning progressiv rivojlanishini ta'minlaydi. Shuning uchun bugungi kunda ta'lim davlat taqdiri uchun har qachongidan ham ko'proq mas'uldir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Михайлов С. К. Юридическое положение Финляндии. – СПб.: Типография А. С. Суворина, 1901.
2. Каменский Н. К. Современное положение Финляндии с точки зрения обороны государства. – СПб., 1908.
3. Бородкин М. М. История Финляндии: в 7 т. – СПб., 1905–1915.
4. Бендриков К. Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865–1924 гг.). – М.: ПФА, 1960. – С. 251, 274.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat arxivi (O'zR DA). – F. 47. – 947-ish.
6. O'zbekiston Respublikasi Davlat arxivi (O'zR DA). – F. 48. – 3531-ish.
7. O'zbekiston Respublikasi Davlat arxivi (O'zR DA). – F. 47. – 2180-ish. Tatarlar, o'zbeklar, tojiklar, qirg'izlar va boshqa millat vakillarining farzandlarini o'qitish bilan shug'ullanuvchi shaxslarni xabardor qilish to'g'risida.
8. Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya (ZhMNP). – 1913. – VI qism. Bobrovnikov maqolasi ("Vaqt" gazetasiga tayanib).
9. Senator Chamberlen grafi K.K. Palen tomonidan tayyorlangan Turkiston o'lkasini tekshirish (audit) bo'yicha hisobot. – VI son. – Ta'lim bo'limi. – Sankt-Peterburg, 1910. – 134 b.